

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

УДК 930.253:329.15(477)

Ольга Гінзбург

ДОКУМЕНТИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ФОНДУ 1 «ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ», ЩО ЗБЕРІГАЄТЬСЯ У ЦДАГО УКРАЇНИ)

З'ясовано значення документів Комуністичної партії України як історичного джерела.

Ключові слова: документи, Комуністична партія України (КПУ), історичне джерело.

Выяснено значение документов Коммунистической партии Украины как исторического источника.

Ключевые слова: документы, Коммунистическая партия Украины (КПУ), исторический источник.

The author finds out the value of the documents of the Communist Party of Ukraine as a historical source.

Keywords: documents, the Communist Party of Ukraine, a historical source.

Здобуття Україною незалежності поклато початок якісно нового етапу розвитку вітчизняної історичної науки. Відкриття архівів для широкого загалу дослідників дозволило останнім залучити до обігу значний масив документів, який раніше з різних причин був недоступний для вивчення. Це спричинило помітне розширення тематики наукових досліджень, що, в свою чергу, призвело до появи нових поглядів на актуальні події української історії, зокрема, голодомору 1932–1933 рр., місця України у Великій Вітчизняній війні, ролі радянських керівників – М. Хрущова, Л. Брежнєва, М. Горбачова для української історії тощо.

Важливе значення для вивчення історії України радянського періоду мають документи Комуністичної партії України (далі – КПУ). Вміщуючи

© Ольга Гінзбург, 2015

у собі цінну фактологічну інформацію про суспільно-політичні процеси, що відбувалися в УРСР в означений час, вони, водночас, дозволяють поглянути на тодішні події очима офіційної влади. Ця обставина вкрай корисна для розуміння особливостей, своєрідності та специфіки політичного курсу партії.

Проте, документи КПУ досі залишаються малодослідженим історичним джерелом. У сучасній вітчизняній історіографії, за деякими виключеннями, присвячені їм спеціальні джерелознавчі студії практично відсутні¹. Разом із тим, навіть побіжне ознайомлення з цими документами демонструє неабиякі перспективи наукових досліджень у цьому напрямку.

З огляду на це, доцільним видається з'ясувати значення документів КПУ як історичного джерела. Об'єктом дослідження стали документи фонду «Центральний Комітет Компартії України» (ф. 1) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), у якому зберігається понад 160 тис. справ за 1917–1991 рр.².

Ознайомлення з документами фонду свідчить, що вони різняться між собою за багатьма ознаками: походженням, службовим призначенням, змістом, ступенем таємності вміщеної у них інформації тощо. Зважаючи на це, важливим завданням наукового використання документів КПУ є їх класифікація. За службовим призначенням їх можна умовно поділити на нормативні та виконавчі; за змістом – на ті, що відображають діяльність партії у галузі економічного будівництва, суспільно-політичного життя, ідеології, культури тощо; за ступенем таємності вміщеної у них інформації – на цілком таємні особливої важливості, цілком таємні, таємні та не таємні.

За аналогією до класифікації документів КППС за походженням, запропонованої корифеєм історико-партійного джерелознавства М. Я. Варшавчиком³, документи КПУ, що відклалися у фонді, можна поділити на 3 групи: документи з'їздів та конференцій КПУ; документи Центрального Комітету КПУ (далі – ЦК КПУ); документи місцевих партійних органів і первинних партійних організацій. Така класифікація цих документів є найбільш прийнятною при роботі з ними, оскільки враховує місце, яке займали документи в її щоденній діяльності, сприяє розробленню методики їх вивчення та наукового використання.

Документи з'їздів і конференцій КПУ, що відклалися у фонді, включають їхні протоколи та стенограми, постанови і резолюції, списки, анкети, мандати та посвідчення делегатів, вітальні листи, телеграми і трудові рапорти, які надійшли на їхню адресу, стенограми засідань секцій, записки та пропозиції, подані до президії, не виголошені тексти доповідей, звітні доповіді ЦК та ревізійних комісій тощо.

Як історичне джерело вони мають двоякий характер. З одного боку, містять важливу інформацію про перебіг виконання партійною організацією республіки рішень загальнопартійних з'їздів і конференцій, постанов ЦК КППС, втілення у життя генеральної лінії партії на тому чи іншому етапі її діяльності, а, отже, є джерелами виконавчого характеру.

З іншого – з'їзди та конференції КПУ визначали і ставили перед її Центральним Комітетом, місцевими органами та первинними організаціями завдання з реалізації генеральної лінії партії, а тому їхні документи є джерелами нормативного характеру⁴.

Особливе місце серед документів з'їздів і конференцій КПУ, з огляду на високу інформативність, займають протоколи. Ознайомлення з ними дозволяє з'ясувати широке коло питань, як-от: коли відбувалися з'їзд/конференція, скільки делегатів та запрошених осіб взяли участь у його/її роботі, які питання розглядалися на ньому/ній, хто виступив на ньому/ній із доповідями, хто взяв участь у обговореннях, яким був характер обговорень, які постанови та резолюції були прийняті ним/нею з приводу розглянутих питань тощо.

Основну частину документів КПУ, що відклалися у фонді, становлять документи її Центрального Комітету. За змістом їх можна розділити на документи, що відображають діяльність ЦК КПУ з вироблення заходів із реалізації генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, і документи, що висвітлюють організаційну роботу ЦК КПУ з втілення їх у життя, його щоденну діяльність.

До документів ЦК КПУ, які відображають процес визначення ним засобів реалізації генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, відносяться, насамперед, документи його пленумів – засідань усього складу ЦК. Серед них: протоколи та стенограми, постанови і документи комісій з їх розгляду, тексти та тези доповідей керівних партійних і державних діячів, вітальні телеграми та рапорти на адресу пленумів, записки, подані до президій, документи до пленумів (інформації, доповідні записки, довідки відділів ЦК, міністерств і відомств, статистичні дані до доповідей, пропозиції та зауваження членів ЦК із питань, які виносилися на обговорення пленумів), списки їхніх учасників тощо.

Поряд із документами пленумів ЦК КПУ уявлення про діяльність ЦК КПУ з вироблення курсу на реалізацію генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС дають документи засідань його виборних органів – політбюро, оргбюро, секретаріату, – представлені протоколами та стенограмами, списками запрошених на засідання осіб, проектами і кінцевими варіантами постанов, супровідними записками до них, переліками партійних комітетів, організацій, установ та окремих осіб, котрим необхідно було направити постанови для ознайомлення, розрахунками розсилок постанов, інформаціями обкомів, міськкомів, райкомів КПУ, відділів ЦК КПУ, республіканських міністерств і відомств про хід їх виконання тощо.

З огляду на важливу роль, яку вони відігравали у процесі функціонування КПУ, тобто на «до джерельному» етапі свого існування, а, отже, і важливе значення для розуміння процесів, що відбувалися у внутрішньополітичному житті Радянської України, чільне місце з-поміж цих доку-

ментів займають постанови Політбюро ЦК КПУ. Як правило, кожна така постанова складається з преамбули, у якій пояснено причини, висвітлено обставини її ухвалення, та основної частини, яка включає статті директивного характеру. Розмір преамбули варіюється від 2–3 абзаців до кількох сторінок тексту. Кількість статей, як і їхній об'єм, – різна: їх може бути як кілька, так і понад 10–15. В окремих випадках преамбула внесена в основну частину постанови як її перша стаття або ж взагалі відсутня. Типовий приклад – таємна постанова Політбюро ЦК КПУ «Про стан підготовки, початок збирання урожаю та завдання партійних організацій, комуністів-керівників по формуванню державних ресурсів зерна в республіці», прийнята на його засіданні від 2 липня 1991 р.⁵

Організаційна діяльність ЦК КПУ, спрямована на реалізацію генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, відображена у поточних директивних та інформаційних документах ЦК КПУ, його відділів, листуванні ЦК КПУ з місцевими партійними, радянськими, комсомольськими органами, документах поточних перевірок, доповідних записках працівників, яким було доручено виконання тих чи інших завдань ЦК КПУ, документах нарад, які проводилися в ЦК КПУ тощо.

Абсолютна більшість документів відділів ЦК КПУ датована 1941–1991 рр. Документи відділів ЦК КПУ довоєнного часу, які зберігалися в Центральному партійному архіві ЦК КП(б)У, представлені фрагментарно, оскільки до 90% їх було знищено на початку нацистсько-радянської війни 1941–1945 рр. через неможливість евакуації⁶.

Довоєнні документи відділів ЦК КПУ, які вціліли, включено до 2 описів фонду – оп. 20 (7535 спр. за 1918–1941 рр.) та оп. 21 (362 спр. за 1924–1935 рр.). Серед них: плани роботи, протоколи засідань, звіти обліково-розподільного та організаційно-інструкторського відділів; зведення організаційно-інструкторського відділу про грубі помилки у втіленні політичної лінії партії у деяких партійних організаціях; зведення інформаційного підвідділу організаційно-інструкторського відділу про ситуацію в губерніях, боротьбу з бандитизмом; протоколи засідань колегії транспортного підвідділу організаційно-інструкторського відділу; протоколи комісії агітаційно-пропагандистського відділу з обліку працівників партійної освіти тощо.

Ознайомлення з цими документами дозволяє скласти уявлення про здійснення ЦК КПУ керівництва діяльністю місцевих партійних органів і первинних партійних організацій, спрямованою на відновлення народного господарства республіки після громадянської війни, втілення у життя ленінського плану побудови соціалізму, виконання завдань індустріалізації, колективізації сільського господарства, культурної революції, реалізацію ленінської національної політики.

Документи відділів ЦК КПУ повоєнного часу представлено планами роботи, звітами, інформаціями, довідками, доповідними записками, орієнтуваннями, листуванням із державними, радянськими та місцевими партійними органами тощо. Вони відображають організаційну діяльність

ЦК Компартії України з мобілізації населення республіки для вирішення завдань повоєнної відбудови народного господарства, реалізації політичного курсу партії в умовах «хрущовської відлиги», «брежнєвсько-андроповського застою», «горбачовської перебудови».

Поряд із документами відділів ЦК КПУ важливим джерелом вивчення організаційної діяльності політсили, спрямованої на реалізацію генеральної лінії партії, виконання рішень загальнопартійних і республіканських з'їздів та конференцій, постанов ЦК КПРС, є інформації ЦК КПУ Центральному Комітету КПРС. Поміж іншим, вони містять цінні відомості про обстановку в республіці або окремому її регіоні, процеси, що відбувалися у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті УРСР, окремі резонансні події тощо. Типовий приклад – таємна інформація ЦК КПУ «Про проблему уніатської (греко-католицької) церкви в західних областях України», надана ЦК КПРС 22 листопада 1989 р.⁷.

Особливе місце серед документів ЦК КПУ, що відклалися у фонді, займають документи партійної статистики: статистичні звіти про склад КПУ, її обласних і Київської міської партійної організації (ф. № 1, 2); списки міськкомів та райкомів КПУ (ф. № 3); статистичні довідки про приймання у члени КПРС тощо. Вони містять детальні відомості про кількість членів та кандидатів у члени партії, їх соціальний, національний, віковий склад; кількість та склад обласних, міських, районних і первинних організацій; розподіл комуністів за окремими міністерствами, комітетами, відомствами, галузями народного господарства тощо. Ці дані дозволяють прослідкувати, як вирішувалися у партії завдання регулювання її росту та складу, зміцнення зв'язку з масами, розстановки кадрів, підготовки партійного активу, навчання партійних кадрів, усталення єдності партії⁸.

Основу документів місцевих органів і первинних організацій КПУ складають протоколи конференцій, пленумів, засідань бюро та секретаріату, зборів активу її обласних комітетів. Вони включені до 6 описів – оп. 50 (4468 спр. за 1941–1947 рр.), оп. 51 (4971 спр. за 1941–1947 рр.), оп. 52 (6333 спр. за 1949–1955 рр.), оп. 53 (5390 спр. за 1956–1967 рр.), оп. 54 (6582 спр. за 1968–1981 рр.), оп. 55 (7168 спр. за 1982–1991 рр.). Ознайомлення з ними дозволяє скласти уявлення про широке коло питань, зокрема: яким чином реалізувалася на місцях генеральна лінія партії; з якими труднощами стикалися місцеві партійні організації у своїй повсякденній роботі; як оцінювало діяльність республіканської та союзної влади їхнє керівництво; якою була суспільно-політична обстановка у регіоні в той чи інший час тощо.

Широко представленим у фонді видом документів є інформації обкомів, міськкомів, райкомів КПУ її Центральному Комітету. Головним їхнім завданням на «до джерельному» етапі існування було інформування республіканського партійного керівництва про хід виконання його розпоряджень, суспільно-політичну обстановку в регіоні, окремі резонансні події тощо. Типовий приклад – інформація Житомирського обкому КПУ

«Про діяльність осередків УРП, Руху і СНУМу з метою проведення в с. Базар Народницького району мітингу-реквієму і панахиди по вшануванню воїнів УПА та відповідну роботу партійних комітетів області», надана ЦК КПУ 29 листопада 1990 р.⁹

Отже, значення документів КПУ як історичного джерела полягає у високому ступені їхньої інформаційної насиченості. Даючи цілісне уявлення про становлення та утвердження в Україні партійно-державної системи, вони, водночас, розкривають механізми та особливості її дії, відображають суспільно-політичне, соціально-економічне, культурне життя України радянської доби.

¹ *Ищенко А. М.* Західна Україна у документах з'їздів та пленумів ЦК КП(б)У: 1944–1953 рр. / А. М. Ищенко // Архіви України. – 2011. – № 2–3. – С. 108–122; *Киридон А.* Документи «Окремої папки» ЦК КП(б)У як джерело з історії політики радянської влади щодо релігії і церкви / А. Киридон // Студії з архів. справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 150–157; *Павленко І. А.* Відділ ЦК КП(б)У по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях: документи ЦДАГО України / І. А. Павленко // Архіви України. – 2001. – № 4–5. – С. 114–118; *Пиріг Р. Я.* Джерельна база історії Української революції 1917–1921 років: архівний сегмент / Р. Я. Пиріг // Архіви України. – 2011. – № 1. – С. 108–122; *його ж.* Документи «Окремої папки» ЦК КП(б)У як історичне джерело / Р. Я. Пиріг // Український археографічний щорічник. – 1999. – Вип. 3–4. – С. 331–343.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України: путівник / [авт.-упоряд.: Б. Іваненко (кер.), О. Бажан, А. Кентій та ін.; редкол.: Р. Пиріг (гол.), Г. Боряк, Б. Іваненко, В. Лозицький]. – К.: б. в., 2001. – С. 13.

³ *Варшавчик М. А.* Историко-партийное источниковедение: теория, методология, методика / М. А. Варшавчик. – К.: Изд-во при КГУ ИО «Вища школа», 1984. – С. 189.

⁴ *Крижановский В. П.* Документы партийных органов и партийных организаций / В. П. Крижановский, В. Ф. Солдатенко // Документы героических свершений (Об источниках Коммунистической партии Украины) / [М. А. Варшавчик, В. Ф. Солдатенко, П. М. Шморгун и др.]. – К.: Политиздат Украины, 1985. – С. 159.

⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 11, спр. 2276, арк. 4–9.

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України: путівник... – С. 6–7.

⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2642, арк. 204–209.

⁸ *Варшавчик М. А.* Вопросы источниковедения истории КПСС / М. А. Варшавчик. – М.: Знание, 1972. – С. 25.

⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2768, арк. 175–179.